

Východní Timor – špatné svědomí mezinárodního společenství

Jan Klíma

V první říjnové dekádě roku 1996 jmenoval výbor pro udílení Nobelovy ceny za mír novými laureáty tohoto prestižního ocenění katolického biskupa z východotimorského Díli Carlose Filipa Ximenese Bela a vůdce zdejší rezistence proti indonéské okupaci bývalého portugalského území Josého Ramose Hortu. Upozornil tak znovu na příznačně tragickou epizodu mezinárodních vztahů poslední čtvrtiny 20. století – na zásadní případ zničujícího zneužití dekolonizačního procesu. Poněkud překvapivá nominace hrdinů málo známé rezistence vzbudila živý, i když rozporný ohlas ve světě a ukázala, že východotimorská kauza je pro demokratický svět principiální výzvou. Pokládáme proto za užitečné zrekapitulovat¹ historii odboje, který se opět oprávněně dostal do popředí světové pozornosti.

Plíživá kolonizace

Už v roce 1454 dostali katoličtí Portugalci od papeže Mikuláše V. „svrchovanost nad všemi dobytými zeměmi až k mysům Bojador a Não, k pobřeží Guineje a ve veškerém Orientu“.² Teprve v roce 1498 však výprava Vaska da Gamy dosáhla indického Kalikatu.³ Francisco de Almeida porazil v roce 1509 arabsko-egyptskou flotilu před Diu a Portugalci neomezování dříve mocnou konkurencí pokračovali v obchodní expanzi dále na východ. Afonso de Albuquerque⁴ jmenovaný téhož roku indickým místokrálem obsadil v roce 1510 Gou a z nového sídla vícekrát se v květnu 1511 vydal k Malace, kterou v srpnu dobyl.⁵ Z brány Pacifiku byly dosaženy také Moluky, ostrovy koření, později dokonce i Čína a Japonsko. Ve správním okruhu zvaném Indie,⁶ který sahal od Cejlonu po Macao, se rozvíjela nejen bohatá obchodní, ale i misijní⁷ činnost. Už kolem roku 1515 se portugalská obchodníka dotkli také Timoru, nejzazšího ostrova Malých Sund. Výhodný obchod a výhodně položené základny v zemi nabízející dostatek lesů, vláhy, úrodné půdy a ryb v okolním moři sem však brzy přilákaly mocnější evropské konkurenty.⁸

Ztráta Ternate v roce 1574 předznamenala ztrátu Malakky v roce 1641 za nizozemské invaze, která v Brazílii i v Angole ztroskotala, ale v Asii zvítězila. Po své první výpravě do východních moří v roce 1598 se Nizozemcům v roce 1603 podařilo porazit portugalské loďstvo, které mělo zabránit založení holandské faktorie na Jávě. Nizozemsko si v otázce obchodního pronikání do Asie vynutilo v roce 1609 souhlas Španělska, zároveň se sblížilo s Anglií; v roce 1619 podepsaly oba státy smlouvu o společných protiportugalských akcích. Nizozemská Batávie se od roku 1619 stala základnou pro pozdější dobytí portugalského Kolomba na Cejlonu v roce 1654. Od Kapska přes Cejlon až po Jávu a západní Novou Guineu ovládli v 17. století Indický oceán Nizozemci, takže Portugalci po roce 1663 drželi v celém Orientě už jen Macao, Gou, Diu, Damão a Timor.

Na Timoru našli první misionáři a obchodníci bojovné obyvatelstvo organizované do západní konfederace „Servião“ a do východního kmenového svazu, jehož název byl transkribován „Belos“. Každá vesnická pospolitost tu měla svou svatyni (ama-lulik), kde nejen praktikovala animistické obřady, ale uchovávala i předměty vztahující se k historii a k válkám kmene. Jako kuriózní kultovní trofeje (lulik) se tu často objevovaly portugalské vlajky. Ani buddhismus, který na Jávu pronikal od 8. století, ani islám na Timoru nezdolně-

ly. Od třetí čtvrtiny 16. století zvolna rozšiřovaly dominikánské a později i jiné misie katolické náboženství spolu s portugalsštinou v animistickém prostředí.

Na počátku 17. století se o daleký Timor začala zajímat nizozemská Východoindická společnost, mezi léty 1640–1651 zabrali Nizozemci Kupang na západě Timoru a pozvolna pronikali k východu, zatímco Portugalci pronikali opačným směrem. Vně sídelní pevnosti Lifau se Portugalci nemohli cítit pány ostrova, stejně jako Nizozemci za Kupangem. Přesto domácí králové (*mestigo*) ve východní části ostrova při různých příležitostech manifestovali věrnost portugalské koruně.

V 60. letech 18. století se však někteří místní úředníci spojili s Nizozemci a rozpoutali válečné akce, během nichž se dosavadní metropole Lifau s 1 200 obyvateli projevila jako špatně hájitelná. Guvernér *António José Teles* tedy Lifau zničil,⁹ opustil „*Servião*“, kam později pronikli Nizozemci, a v roce 1769 se usídlil v Dili v regionu „*Belos*“ (Belu). Toto místo mělo vynikající přístav, přes nějž se realizoval obchod s kávou, čajem, kaučukem, kokosy a santalovým dřevem, rozvíjený obvykle z Macaa, a kudy na vzdálený ostrov přicházeli jako nemnozí osadníci provinilci, kteří v Macau nebo v Portugalské Indii spáchali rozmanité přestupky.

V letech 1859, 1893 a 1898 vedli Nizozemci a Portugalci jednání o hranicích sfér svého vlivu na ostrově Timor. V roce 1914 byla podepsána smlouva mezi Portugalskem a Nizozemskem, která vymezila jako Portugalský Timor území na východě ostrova, severozápadní enklávu Oe-Cusse (Okusi), ostrovy Atauro a Jaco s celkovou plochou 18 899 km². Při cenze v roce 1970 se tu ke katolictví hlásila třetina obyvatel, zato k indonéskému islámu pouze 234 osob (0,04 %) z počtu, který podle údajů katolické církve činil k závěru koloniální éry 688 771 osob.¹⁰

Úloha Portugalského Timoru byla spíše strategická, portugalská správa byla zřejmě pro domorodce snesitelná, neboť je nenutila k pěstování některých druhů plodin tak, jak to činili Nizozemci. Vznik Portugalské republiky a změna státní vlajky byly na Timoru chápány jako neznámé ohrožení. Když se k tomu přidaly ještě další příčiny, vypuklo v letech 1911–1912 povstání, během něhož rebelové dočasně obsadili i Dili. Pak se ale na celá desetiletí situace uklidnila. Strategickou hodnotu ostrova naposledy zřetelně ukázala druhá světová válka. Už před jejím vypuknutím tu operovali jak japonští, tak australští špioni. V prosinci 1941 provedly australské ozbrojené síly preventivní okupaci ostrova. Japonci odpověděli stejně rázně; 20. února 1942 začali obsazovat Indonésii a v květnu operaci dokončili. Australané na východním Timoru se stáhli do vnitrozemí a celý rok se snažili odporovat partyzánskou válkou za vydatné pomoci místního obyvatelstva. Pád Japonska přešel v automatickou obnovu portugalské moci, zatímco Nizozemsko muselo podstoupit několikaletou válku s Indonésií a svůj nárok už neobhájilo. Sousedem Portugalského Timoru se tedy po uzavření nizozemsko-indonéských haagských dohod z 2. listopadu 1949 stala Indonéská republika.

Nelze hovořit o systematické produkční evropské kolonizaci Portugalského Timoru, ačkoli tu na sklonku kolonialismu žilo asi 8 500 bělochů, převážně Portugalců.¹¹ Katolicismus a portugalský jazyk se pomalu prosazovaly také pro Portugalce typickou cestou smíšených sňatků,¹² třebaže se taková akulturace na odlehleém území často obracela ve prospěch domácího obyvatelstva. Portugalský Timor zbyl na mapách jako důkaz dávného portugalského objevitelského primátu. Jeho geografická, ekonomická a demografická bezvýznamnost bila do očí ještě v první polovině 20. století.¹³ Stále velký význam si však podržela výhodná zeměpisná poloha této části indonéského souostroví ležící mezi Indickým a Tichým oceánem, mezi Asií a Austrálií. Navíc bylo ve 20. století zřejmé, že na portugalské části Timoru vzniklo svébytné společenství. Mauberové, jak si obyvatelé země říkali, vyznávali oproti indonéskému islámu katolické křesťanství se zbytky animismu, jako mluvený jazyk používali *tetum* a jako spisovný a úřední jazyk portugalsštinu, oba jazyky odlišné od vzdálené malajštiny, která jako *bahasa indonesia* ovládla velké ostrovy na západě.

Předpoklady demokratické dekolonizace

Otázka dekolonizace Portugalského Timoru byla nastolena později než požadavek na osvobození afrických součástí portugalského impéria. Zdržení procesu, který už více či méně zasáhl většinu bývalých kolonií ve světě, měl na svědomí pravicově autoritativní režim *Antónia Oliveiry Salazara*. Idea „Nového státu“ spočívala v historizující imperiální mytologii a v multikontinentálním, multirasovém pojetí říše, vybudované jako věčné dědictví národa staletým úsilím objevitelů, administrátorů a evangelizátorů. Diktatura bránila zrání dekolonizační myšlenky, kterou chápala jako zločin. A když byla při záboru Portugalské Indie armádou Indické republiky koncem roku 1961 postavena před trpkou skutečností odchodu z nejstarších opěrných bodů v Asii, odpověděla zarputilým trváním na vlastnictví zbytku impéria.

Zpoždění timorské dekolonizace však stejnou měrou vyvolaly příliš dramatické události v Asii po druhé světové válce a logická pasivita Mauberů, kteří nepocitovali pod cizí svrchovaností zásadní ohrožení. Moc Indonéské republiky jako nového souseda portugalské kolonie byla zpočátku omezená jak geograficky (z Dili je do Jakarty 2 000 km, ale do australského Darwinu jen 800 km), tak politicko-vojensky. Jakmile však indonéské vlády potlačily vnitřní nepokoje a upevnily mnohonárodnostní stát akcentem na kázeň a islám, začal se mladý stát chovat velmi rázně. Pro Portugalský Timor měl být varovným poučením násilný postup, jímž byl v letech 1960–1963 k Indonésii přičleněn Západní Irian, aniž by bylo zajištěno respektování práv Papuánců a jejich organizace OPM (*Organisasi Papua Merdeka – Organizace osvobození Papuy*) na západě Nové Guineje.

Právě jihovýchodní Asie se stala dějištěm nejtěžších bojů za války, po válce pak regionem krvavých osvobozeneckých válek a poté politických sporů řešených opět násilně. Ve „světě ovládaném hrůzou“ (jak řekl Ali Sastroamidjojo při zahájení bandungské konference 18. dubna 1955) tvořil Portugalský Timor odlehlou oázu relativního klidu, která žila sice chudě, ale v uspokojující tradiční symbióze koloniální a místní kultury, evropské správy a kmenových autorit.

Ani zde portugalská administrativa nemohla vykázat velké úspěchy, jako pozitivum však byl patrně pocítován sám mírový vývoj. Mauberové, bilingvní a bikulturní obyvatelé Portugalského Timoru, zůstali ušetřeni masakrů, které po 30. září 1965 postihly indonéskou opozici. Na Timor nedosáhly bezprostřední důsledky eskalace vietnamské války, napětí mezi Čínou a Tchaj-wanem, chaos „velké proletářské kulturní revoluce“ a mnoho dalších regionálních otřesů.

Velké státy v oblasti řešily své vlastní problémy. A sama Indonésie přes zjevné diverzní akce počátkem 60. let několikrát ujistila (až do června 1974) OSN i různá diplomatická místa, že si na území Portugalského Timoru nečiní nárok.

Obecná kritika portugalského kolonialismu vycházela prozatím z jednání Valného shromáždění OSN. Světová organizace také rezolucí č. 1514 (XV) ze 14. listopadu 1960 prohlásila Východní Timor za nesuverénní území pod portugalskou správou. Toho okamžitě využila Indonésie k podpoře prozatím neexistujícího protiportugalského hnutí odporu. V březnu 1961 byla v Jakartě otevřena kancelář blíže neznámého hnutí za nezávislost Portugalského Timoru, které vybízelo k odporu proti kolonizátorům. V malé vesnici Batugad byla 9. dubna 1961 vyhlášena Spojená republika Timor. Portugalská správa neměla potíže s potlačením tohoto cizorodého povstání a vyhnala za indonéskou hranici i vůdce akce *Maoclaa*. V dubnu 1963 byla v Jakartě utvořena nová vláda Spojené republiky Timor a Maoclaa se svými spolupracovníky přesídlil do Londýna, aby pro svou akci získal větší mezinárodní podporu. To se mu nepodařilo, protože zvenčí podněcovaný separatismus neměl podporu doma.

V letech 1962–1973 schválila OSN několik dalších rezolucí deklarujících právo obyvatel Východního Timoru na sebeurčení. Salazarův a později Caetanův režim na to stereotypně odpovídal, že Portugalský Timor je portugalskou provincií s právy a povinnostmi které-

koli jiné provincie evropského nebo zámořského Portugalska. Řešení timorského problému stagnovalo ze tří důvodů:

- 1) Mauberové nerozvinuli rezistenci, ačkoli i jejich nacionalismus vzrůstal.¹⁴
- 2) Portugalsko neprovedlo reformy směřující k rozhodujícímu politickému uplatnění domácího elementu.
- 3) Světové veřejné mínění se spokojilo s verbálním odsouzením kolonialismu vysloveným na půdě OSN.

Globální tlaky začaly působit na Portugalský Timor od konce 60. let. Pronikání komunismu do jihovýchodní Asie pokračovalo i s komplikovanými relacemi sovětské a čínské verze komunismu. SSSR např. nezazlíval indonéské vládě masovou likvidaci komunistů, protože oběťmi byli komunisté pročínské, tedy konkurenční orientace.

V roce 1967 vzniklo v Bangkoku regionální *Sdružení národů jihovýchodní Asie* (*Association of South East Asian Nations – ASEAN*; členové: Thajsko, Indonésie, Malajsie, Singapur, Filipíny). Jeho členské státy ukončily vzájemné spory a soustředily se na ekonomický rozvoj. ASEAN se sbližovalo se západními mocnostmi, ale při akcentování své neutrality neodmítalo ani zlepšování vztahů s komunistickými zeměmi.¹⁵ Objevila se též možnost koordinovaného (třeba jen diplomatického) zásahu ASEAN proti reliktním kolonialismu. Poslední fáze vietnamské války právě v této době maximálně zvyšovala regionální i globální napětí a každé (třeba dosud bezvýznamné) teritorium v oblasti začalo být předmětem mocenských licitací. Kromě toho byla v mořích mezi Malými Sundami a Austrálií nalezena ropa. Jednání mezi Indonésií a Austrálií o vytyčení těžebních oblastí bylo v podstatě ukončeno v letech 1971–1972; k řešení zbyla pouze oblast sousedící s jižním pobřežím Východního Timoru, takzvaný *Timor Gap*. Portugalsko-australská jednání o delimitaci mořských parcel se od roku 1971 vzhledem k vnitropolitické krizi v Caetanově Portugalsku rozvíjela jen velmi zvolna a vzbudila u australské vlády přesvědčení, že by se celý problém řešil snadněji s Jakartou.

Komunistický postup ve světě v 70. letech vrcholil. V roce 1973 vytvořilo komunistické hnutí Pathet Lao koaliční kabinet s minulou vientianskou vládou a vypudilo z Laosu severoamerické poradce i thajské vojenské jednotky. V září 1974 nastoupila po pádu *Hailého Selassiého* do čela Etiopie marxistická vláda. V dubnu 1975 uchopila strana Pathet Lao všechnu moc v Laosu. V Kambodži se 17. dubna 1975 zhroutil *Lon Nolův* prozápadní režim a 30. dubna 1975 padl Saigon do rukou severovietnamských komunistů. Když v červnu 1975 vyhlásila marxistická fronta FRELIMO nezávislost Mosambiku, globální strategický přelom byl dovršen. Indický oceán i západní Pacifik se otevřely sovětské moci. Z vládce kontinentálního Heartlandu se SSSR stal také námořní mocností vytlačující z rozsáhlých regionů rozvojového světa dosavadní vliv Západu.

V tomto kontextu přijal Západ s obavami portugalský převrat z 25. dubna 1974. Hnutí ozbrojených sil, nové portugalské instituce a určité vrstvy v koloniích byly ovlivněny levičovými a komunistickými proudy. Také na Timor byl předběžně extrapolován africký precedens infiltrace marxismu do hlavních odbojových hnutí. Šlo patrně o obavy ne zcela podložené, protože právě na portugalské části ostrova nazývané od té doby Východní Timor se vytvořily velmi dobré podmínky pro demokratickou dekolonizaci.

Ústup koloniální autority

Vládnoucí lisabonští generálové přijali princip dekolonizace za oficiální linii a 15. května 1974 ustavili v Dili, správním středisku Východního Timoru, *Komisi pro sebeurčení Timoru* (*Comissao para a Autodeterminação de Timor*). Zákon 7/74 z 27. července 1974 výslovně potvrdil „právo na sebeurčení se všemi důsledky“, včetně „přijetí nezávislosti zámořských území“ (*aceitação da independência dos territórios ultramarinos*).¹⁶ Portugalští diplomaté předali 3. srpna 1974 generálnímu tajemníkovi OSN memorandum, které vyhlášovalo připravenost porevoluční lisabonské vlády spolupracovat s OSN na

dekolonizaci poslední říše v souladu s příslušnými rezolucemi světové organizace. Z koloniální mocnosti se tak Portugalsko podle mezinárodního práva stalo mezinárodně uznaným správcem dočasně nesamostatného území a kompetentním organizátorem demokratizačních, autonomistických a dekolonizačních procesů.

Zmíněné procesy se projevíly vznikem politických stran. *Timorský demokratický svaz* (*União Democrática Timorese – UDT*), vytvořený 11. května 1974, se hlásil ke konzervatismu, měl katolické vedení a podporu vesnických náčelníků. Zpočátku zastával strategii „postupné autonomie pod portugalskou vlajkou“. Pokud perspektivně připouštěl úplnou nezávislost, navrhoval zároveň „integraci Timoru do společenství lusofonních zemí“. Uprostřed neširokého spektra stála *Timorská sociálnědemokratická asociace* (*Associação Social-Democrata Timorese – ASDT*), ustavená 20. května 1974. Hájila právo na samostatnost ve smyslu „postupné autonomie směřující k nezávislosti“. Příznivá odezva mezi obyvatelstvem byla jednou z příčin, proč se stále silnější ASDT 11. září 1974 přeorganizovala na *Revoluční frontu za nezávislý Východní Timor* (*Frente Revolucionária de Timor Leste Independente – FRETILIN*). Mladí zakladatelé FRETILIN stavěli na odív poněkud populistickou politiku nepřilíhli konstruktivních sporů jak s portugalskými úřady, tak s představiteli katolické církve. Portugalská správa uznávala za zcela legitimní také cíl *Timorského lidového demokratického svazu* (*Associação Popular Democrática Timorese – APODETI*), založeného 27. května 1974 a zastupujícího tradicionalistickou vesnickou společnost. Tímto cílem bylo připojení k indonéskému společenství se zárukami autonomie. Vzniklo i několik menších stran a ve všech se diskuze soustřeďovala na zásadní problém stupně autonomie, tempa a formy osvobození Východního Timoru.

Korektní postup portugalských úřadů připravený i teoreticky¹⁷ se potvrdil od ledna 1975 aplikací programu lokální dekolonizace, administrativní reformou spojenou s demokratickými volbami do regionální správy a úpravami školských osnov a metod výuky. Díky těmto změnám slábla podpora proindonéského APODETI, a to i přes rozsáhlou kampaň indonéských rozhlasových stanic vysílajících z měst Kupang a Atambua na západě ostrova. Šlo o destabilizační a anekční indonéskou *Operasi Komodo*, která se od října 1974 rozvíjela se vzrůstající intenzitou pod vedením generálů *Aliho Murtopa*, *Bennyho Murdaniho* a *Yogy Sugamy*, připravujících razantní úder podobný rozdrčení povstání na Sumatře a Celebesu v roce 1958¹⁸ nebo anexi Západního Irianu v roce 1962.

Díky rychlému tempu událostí byla narušena původní spolupráce UDT s FRETILIN. FRETILIN vytyčovala datum nezávislosti, ale volala po správě složené „ze zástupců FRETILIN a portugalské vlády“.¹⁹ V rámci kampaně získávala fronta-strana FRETILIN masovou podporu mj. i vyvěšováním vlastní stranické vlajky s bílou hvězdou na černém svislém pruhu u žerdi a s nápisem FRETILIN ve středním žlutém horizontálním pruhu mezi červenými pruhy.

Mocenské vakuum vzniklé portugalskou ochotou ke graduální dekolonizaci v Africe pohotově vyplnily přední velmoci, na Timoru pak Indonéská republika. Předseda UDT *Francisco Lopes da Cruz* překvapivě a náhle změnil strategickou linii. Dne 27. května 1975 zrušil koalici s FRETILIN, uzavřenou 20. ledna 1975, a s ní i cíl dosažení nezávislosti ve střednědobém horizontu 5–10 let. V noci z 10. na 11. srpna 1975 zahájil UDT ozbrojené útoky na bezbranné portugalské úřady. Stalo se tak záměrně ve chvíli, kdy měla aplikace zákona 7/75 z 11. července 1975 zajistit uskutečnění prvních demokratických voleb, plánovaných na říjen téhož roku. FRETILIN odpověděla 15. srpna všeobecným povstáním a po dvanácti dalších dnech obsadila za těžké palby Dili. Během uplynulého roku odešla z ostrova většina zde usedlých Portugalců, nyní byli poslední Portugalci (hrstka kolonistů, úředníci a asi 70 výsadkářů, jimž bylo zakázáno používat zbraně na podporu kterékoli místní strany) pod palbou evakuováni na ostrov Atauro nedaleko Dili.

Občanská válka nebyla nepochybně pouze bojem o moc v budoucím samosprávném státě. V době portugalského „horkého léta“ 1975, kdy parcelace latifundií a nacionalizace průmyslu pod rudými prapory vyvazovala Portugalsko z NATO, v době, kdy v jihovýchod-

ní Asii lavinovitě vítězily komunistické proudy, mohl generál Suharto počítat s plnou solidaritou nejméně států ASEAN při infiltraci do podobného možného levicového ohniska a při jeho likvidaci. Indonéští diplomaté také od července 1975 při rozmanitých příležitostech prohlašovali, že nezávislý Východní Timor nemůže přežít.

V kontextu portugalské revoluce podporoval Indonésii i Západ. Ve Wonobosu na Jávě se už ve dnech 6.–8. září 1974 sešel indonéský prezident generál *Suharto* s australským předsedou vlády *Goughem Whitlamem*. Mj. jednali i o timorské kauze a o naftových polích v timorském moři. Na závěr schůzky oznámil mezinárodní tisk „*australskou podporu integraci Indonésie*“ a zdůraznil, že „*australská vláda předpokládá, že takové řešení zajistí ostrovu Timor větší regionální stabilitu*“. V červenci 1975 vyjádřil podporu budoucí indonéské akci také britský vyslanec v *Jakartě*. Americký velvyslanec *Newson* souhlasil pouze s nepatrnými výhradami: „*Přeje-li si Indonésie intervenovat, očekávají USA, že tak učiní účinně, rychle a že nepoužije naší techniku.*“²⁰

V timorské občanské válce stály na jedné straně UDT, APODETI a malé strany *KOTA* a *Strana práce*, na druhé straně FRETILIN. Koncem září dobyla FRETILIN téměř celé území Východního Timoru. Poslední jednotka UDT ustoupila za indonéskou hranici dne 24. září a za ní prchali i vůdci APODETI.²¹ FRETILIN se zmocnila ostrova, ale ustavovala své orgány moci výhradně pod portugalskou vlajkou. Proto indonéská propaganda zneužívala jejího radikálního žargonu k tomu, aby svět upozornila na nové komunistické nebezpečí. Zneužívala přitom i skutečnosti, že krajní nestabilita v Portugalsku a nesmírná vzdálenost (přibližně 16 000 km) znemožňovaly bývalé koloniální autoritě, aby se v timorském případě účinně angažovala. Stejně překážky ostatně bránily rozšiřování levicových idejí z Portugalska na Timor.

Bylo diplomatickým nezdarem, že Portugalsko pro věc dekolonizace Timoru nezískalo podporu žádné mocnosti, zatímco indonéský tlak počítal s australskou i americkou solidaritou. Souhrn všech okolností vedl k nešťastnému řešení dekolonizační otázky, na němž se stejnou měrou podílely domácí politické síly, bývalá koloniální autorita i sousední Indonésie v roli regionální mocnosti.

„Antikomunistická fronta“ UDT a APODETI, vytvořená na cizí půdě, překročila 8. října hranice s podporou indonéských „dobrovolníků“ a mířila na *Dili*. V nastalé tísní vyhlásila fronta FRETILIN v *Dili* na náměstí *Jindřicha Mořeplavce*, přejmenovaném podle vůdce povstání z roku 1911 na *Praca Dom Boaventura*, 28. listopadu 1975 v 17.55 hodin svémocně a jednostranně nezávislost Východního Timoru. *Rosa Muki Bonaparte* stáhla ze stožáru portugalskou vlajku a vyvěsila novou vlajku, kterou pro Východní Timor předchozí noci navrhl *Natalino Leitao*. Černý trojúhelník s bílou hvězdou a užší žlutý trojúhelník vybíhající do hlavního rudého pole připomínaly dříve užívanou vlajku FRETILIN. *Xavier do Amaral* při té příležitosti před shromážděnými davy vyhlásil vznik Demokratické republiky Východního Timoru. Příští den vypracovalo několik odborníků FRETILIN v hektickém tempu ústavu nového státu.

Ani Portugalsko, ani OSN neuznaly jednostranný akt deklarace východotimorské nezávislosti. Nová vláda se ocitla v naprosté diplomatické izolaci. Chyby domácích politiků ihned dokonale využila Indonésie. Hrstka posledních Portugalců bezmocně přihlížela z ostrova *Atauro*, jak indonéský námořní a letecký výsadek 7. prosince 1975 zahajuje obsazování Východního Timoru.

Okupace

Ještě 7. prosince 1975 přerušila portugalská vláda diplomatické styky s Indonésií a požádala o naléhavou schůzi Rady bezpečnosti OSN k posouzení agrese. Požádala také další orgány Spojených národů o pomoc při dokončení timorské dekolonizace. Valné shromáždění OSN 12. prosince 1975 indonéský zásah odsoudilo a doporučilo Radě bezpečnosti OSN, aby „*přijala neodkladná opatření k ochraně územní integrity Portugalského Timoru*“

a nezczitelného práva tamního lidu na sebeurčení“.²² Rada bezpečnosti OSN rezoluci v tomto duchu schválila 22. prosince 1975.

Předáci FRETILIN se pokusili postavit se drtivé indonéské přesile. Ztráty však byly příliš velké. V první den bojů zahynula i *Rosa Muki Bonaparte* (přezdívaná portugalskými studenty věštecky Rosa Luxemburgová), která se svým bratrem vedla levičácké křídlo FRETILIN, stejně jako manželka ministerského předsedy *Isabel Lobato*. Vůdcové hnutí se rozhodli přejít k partyzánské válce vedené z obtížně dostupných vnitrozemních končin ostrova. Během dvou měsíců padlo v boji proti indonéské armádě kolem 50 000 lidí, tedy dvanáctina veškeré populace.

Indonésané obsadili 10. prosince letiště u města Baucau, 19. prosince enklávu Oe-Cusse (Okusi), na Vánoce se na deset tisíc indonéských vojáků vylodilo ve městě Dili, Liquiçá a Maubara, 29. prosince okupovali Indonésané ostrov Atauro. V dubnu dosáhl počet vojáků okupačních sborů na Východním Timoru 35 000 mužů.

Mezitím oznámilo 18. prosince 1975 Ministerstvo zahraničních věcí v Jakarta, že se v Dili vytváří východotimorská prozatímní vláda. Jejími členy se stali příslušníci UDT a dalších stran, jež tlak FRETILIN vrhl do indonéské náruče. Pod působivým souhrnným názvem *Protikomunistické hnutí* požádali o připojení své vlasti k Indonésii. Z podobných sil se zformovalo v Balibu u indonéské hranice asi 150 kilometrů od Dili také nevolené *Lidové shromáždění (Assembleia do Povo)*, jehož existence byla oznámena 31. května 1976. Shromáždění zaslalo petici generálu Suhartovi, aby včlenil Východní Timor do Indonésie. Parlament v Jakarta tuto žádost 16. července schválil a dalšího dne vydal generál Suharto dekret, jímž proklamoval přičlenění bývalého Portugalského Timoru pod názvem *Timor Timur* k Indonésii jako 27. provincii velkého státu. Mauberové se však s násilným zbavením svého nezadatelného práva na nezávislost nesmířili. Bez publicity začala jedna z krutých válek 20. století.

K roku 1974 vykazovala stěží zpochybnitelná statistika katolické církve 688 771 obyvatel Východního Timoru. Na konci roku 1975 mohlo žít v zemi asi 700 000 lidí. Indonéský census z 25. prosince 1978 však udal jen 498 433 osob a katolická církev napočítala v roce 1980 pouhých 425 000 obyvatel. Genocida postihla i hospodářskou základnu mauberského života. V letech 1973–1979 se snížily stavy buvolů o 83 %, ovcí a koz o 88 %, koní o 89 % a vepřů o 91 %.

Jen s obtížemi bylo možné informovat světovou veřejnost o jednom z nejtragičtějších případů světového dekolonizačního procesu. Ačkoli část viny na zmařené dekolonizaci nesli sami Mauberové, motivovala timorskou tragédii agresivita ctižádostivé regionální mocnosti a tichá solidarita světové veřejnosti s agresorem. Vznikla kauza zjevného morálního poklesu světa v oblasti mezinárodního práva a úcty k demokracii. Portugalsko, které dekolonizaci nezvládlo, přece jen vyšlo z případu se ctí.

Nezdalo se své odpovědnosti a v intencích mezinárodního práva nadále vystupovalo jako dekolonizační správce protestující proti narušení dekolonizačního procesu. Nezměnilo ovšem (do roku 1996) nic na stavu, který odpovídá oficiálním definicím a pojetím genocidy.²³

Odboj

Už na samém počátku indonéské agrese přijalo Valné shromáždění OSN 12. prosince 1975 stanovisko, v němž „s politováním konstatovalo vojenskou intervenci indonéských ozbrojených sil na Portugalský Timor“ a vyzvalo indonéskou vládu, aby „neprodleně stáhla své ozbrojené síly z území, aby timorský lid mohl svobodně využít svého práva na sebeurčení a nezávislost“. Také Rada bezpečnosti OSN jednomyslně schválila 22. prosince 1975 rezoluci podobného obsahu. V mezinárodním právu vznikl zvláštní případ. Dekolonizace Východního Timoru byla prohlášena za nedokončenou, Portugalsko formálně zůstalo správcem území, které však de facto nemohlo žádným aktem síly vytrhnout z indonéského sevření.

Indonésie na výzvy světové organizace nereagovala, proto Rada bezpečnosti OSN přijala 22. dubna 1976 další rezoluci žádající odchod okupantů z obsazeného území. Tehdy už jak Japonsko, tak USA při hlasování abstenovaly. Pozdější nastolování timorské otázky v nejvyšším světovém orgánu naráželo jednak na indonéské tvrzení, že si Timorci již budoucnost vybrali, jednak na stále zjevnější nechuť mocností tento problém vůbec otevřít. Přesto se ve prospěch demokratického rozhodnutí timorského lidu, a tedy proti násilnému indonéskému řešení vyslovily v průběhu následujících let téměř všechny významné mezinárodní organizace, jako je např. Hnutí nezúčastněných zemí, Meziparlamentní unie nebo ACP-CEE (Shromáždění zemí Afriky, Karibiku a Pacifiku a EHS). Také Evropský parlament několikrát odsoudil indonéskou okupaci a její kruté excesy. Dlouhá řada takových usnesení však po dlouhých dvacet let nepřinesla žádný praktický efekt.

Světová veřejnost dostala jen málo informací. Přesto věděla bezpečně, že Mauberové zahájili v nejnepříznivějších podmínkách národněosvobozeneckou válku a že indonéská armáda používá proti odboji nevybíravé prostředky. Východní Timor byl zahalen informačním embargem, aby násilí nedostalo publicitu nevítanou pro velký stát, který se jinak úspěšně rozvíjel jako jeden z „asijských tygrů“. Až 24. března 1979 byla Mezinárodnímu červenému kříži povolena krátká návštěva Timoru. Stačila ke konstatování, že situace na ostrově je horší než kdysi v Biaře za války s Nigérií a že bez okamžité potravinové a zdravotnické pomoci jsou ohroženy životy desítek tisíc Timořanů.

V první fázi odboje od prosince 1975 do srpna 1977 se většina Mauberů uchýlila do vysočin pod téměř třítisícovou horu Ramelau pod ochranou vznikající armády FRETILIN nazvané *FALINTIL (Forças Armadas de Libertação Nacional de Timor Leste – Ozbrojené síly národního osvobození Východního Timoru)*. S lehkými zbraněmi se pokoušeli čelit vycvičeným jednotkám indonéské armády, které při potlačovacích, obklíčovacích a likvidačních operacích používaly i těžkou bojovou techniku, včetně letectva.

Po přechodu bojujícího společenství na válečný život začala v letech 1977–1978 druhá etapa války. Na válečném poli skončila indonéským vítězstvím. První předseda FRETILIN *Xavier do Amaral* se nepříteli vzdal, druhý vůdce odboje *Nicolau Lobato* byl 31. prosince zabit v boji. Až do roku 1981 se protáhly závěrečné vyčišťovací operace, během nichž indonéské armádní oddíly pronásledovaly drobné odbojové skupiny a naháněly poslední volně se pohybující obyvatelstvo do strategických vesnic, fungujících jako koncentrační tábory.

Právě porážka a útlak, nepřijatelné pro mauberskou osobní čest, vyvolaly neočekávanou třetí fázi války. Do čela FRETILIN se odhodlaně postavil *Kay Rala Xanana Gusmão*. Boje se vyznačovaly nesmiřitelnou krutostí. Mauberové využívali partyzánských záludností a důvěrné znalosti terénu. Indonésané se neštíteli lámat morálku odbojníků tím, že před svými jednotkami hnali neozbrojené civilisty jako živé štíty. Síly byly nevyrovnané, přesto si Mauberové vynutili respekt. Jako bojující strana byli vyzváni k podpisu dokumentu o ukončení bojů. Indonéský velitel na Timoru plukovník *Purwanto* a vůdce odboje *Xanana Gusmão* podepsali 23. března 1983 v Lari Gutu dohodu o příměří.

Po pět měsíců obě strany dodržovaly klid zbraní. Mauberové pojali příměří jako příležitost k definitivnímu závěru dekolonizace. FRETILIN se 10. května 1983 přihlásila k politice nezáčastněnosti a mírové koexistence. Předpokládal se příchod portugalského vysokého komisaře, který by s prozatímní portugalsko-mauberskou smíšenou vládou a za asistence mezinárodního společenství dozíral na uskutečnění všeobecných voleb jako na demokratický krok k definitivnímu státoprávnímu řešení. V téže době si však indonéská strana vykládala příměří výlučně jako kapitulaci mauberského hnutí odporu. Velitel ozbrojených sil generál *Murdani* veřejně prohlásil, že „*nevyužijí-li bojovníci FRETILIN amnestie nabízené vládou Východnímu Timoru, zasaď jim vláda rozhodný úder*“, přičemž „*ozbrojené síly použijí všech prostředků, které mají k dispozici, k operaci, která smete zbytky rebelů FRETILIN*“.

Této politice však Mauberové nevyšli vstříc. Proto indonéský generál splnil svůj slib 17. srpna 1983 v den výročí nezávislosti Indonéské republiky. Rozsáhlá operace armády

měla vykořenit odpor do 5. října 1983, tj. do Dne indonéské armády. Přes neuvěřitelné masakry, k nimž patřilo vyhlazení vesnice Kraras, Mauberové vzdorovali. Uprostřed října musel proindonéský guvernér *Mário Carrascalão* opatrně prohlásit: „*Myslím, že za několik měsíců bude situace na Východním Timoru úplně normální.*“ Tato fáze války se nakonec od srpna 1983 protáhla až do září 1989.

Boj se stal způsobem života malého společenství a patos odporu paradoxně přitahoval k beznadějně rezistenci stále více členů UDT, APODETI a dalších stran. FRETILIN a UDT podepsaly 18. března 1986 dohodu o vzájemné spolupráci, která jako konečný cíl předpokládala „*zavedení demokratického režimu západního typu na Východním Timoru*“. FALINTIL přestaly být ozbrojenou složkou FRETILIN a změnily se na nadstraníckou národní armádu. *Xanana Gusmão*, aby potvrdil nestrannost vojska, dokonce dopisem ze dne 31. prosince 1988 oznámil své vystoupení z FRETILIN a setrvání ve funkci vrchního velitele FALINTIL.²⁴

Indonéská správa nedokázala zasahovat proti nejrozmanitějším formám vyjadřování mauberské nespokojenosti, okupovaní dávali svůj nesouhlas neustále najevo. V hlavních střediscích indonéské správy se 11. listopadu 1987 objevil leták: „*Pryč z Timoru, indoněští psi! Žádáme návrat Portugalců pro sebeurčení a nezávislost naší vlasti, Východního Timoru!*“ Na Vánoce 1987 v Dili kdosi vztyčil vlajky Portugalska a FRETILIN. Timorští studenti v Jakartě, v Yogyakarta, v Dempasaru a jinde získávali pro svou věc radikální indonéské studenty. Tuto vysvětlovací kampaň však 15. prosince 1987 zaplatil životem licenciát ekonomie *José António Moniz da Silva*.

Další etapu odboje povzbudila a otevřela návštěva papeže *Jana Pavla II.* na Východním Timoru 12. října 1989. Přítomnosti Svatého otce a jeho novinářského doprovodu nemohla indonéská vláda zabránit, a proto Mauberové využili vzácné situace k demonstraci nesouhlasu s okupací. Reportér madridského listu *El País* napsal o mši, kterou papež celebroid v Taci-Tolu u Dili: „*Když Jan Pavel II. ukončil obřad slovy »Ite missa est«, rozeznělo se volání po nezávislém Timoru v portugalštině a jazyce tetum... Bezpečnostní síly od té chvíle tvrdě zasahovaly proti žurnalistům. Dvěma zabavily fotoaparáty a zničily filmy. Demonstranti se zahalili prachem a bránili se házením židlí a kamení na policisty.*“

Zdecimovaný národ už neměl dostatek síly na vedení války, a proto se upjal na stejně nebezpečnou dlouhodobou upozorňovací kampaň. Mladým Timorcům se 15. ledna 1990 podařilo pohovořit o mauberské věci s velvyslancem USA v Jakartě, ale i tato akce skončila násilím a uvězněním „viníků“. Indonéské „eskadry smrti“ začaly rozsévat hrůzu jako pomstu za neutuchající rezistenci. Už koncem ledna 1990 se v Dili objevily mrtvoly umučených. Timorští studenti odpověděli vydáváním svého Časopisu národního odporu. Publicita spojená s kontaktováním zahraničních diplomatů v Jakartě přiměla mladé Timorany k tomu, aby takový druh protiindonéských akcí později mnohokrát opakovali.

Bojující Mauberové se během posledních let demonstrativně přiklonili ke katolictví. Všechny vrstvy a skupiny se po uvěznění *Xanany Gusmãa* semkly kolem diliského biskupa *C. F. Ximenese Bela*. Ten jménem svého lidu požádal 6. února 1989 generálního tajemníka OSN, aby „*na Timoru zahájil normální demokratický dekolonizační proces, a tedy uskutečnil referendum*“. Situace se stávala neúnosnou už i pro některé indonéské instituce. Výzkumný tým yogyakartské univerzity *Gajak Mada* doporučil počátkem roku 1990 vládě zrušit strategické vesnice a poskytnout Mauberům svobodu. Zpráva otevřeně konstatovala, že „*odmítání naší přítomnosti na Východním Timoru vzrůstá*“.

Indonéský ministr obrany však 3. února 1990 takové kapitulantství odmítl. Jeho vojáci podnikli vzápětí zastrašovací masakry v okresech *Ainaro* a *Bobonaro*. Stalo se pravidlem, že se v neustávajícím odporu stále více angažovali mladí lidé, kteří už vlastně nepoznali koloniální režim a nedali se ani „převychovat“ indonéskými školami. Při oslavách integrace 17. července 1990 byly na dvou diliských školách vyvěšeny vlajky FRETILIN. Malé děti klepaly na dveře indonéských přesídlenců a obtěžovaly indonéské vojáky na ulici otázkou: „*Kapan pulang? (Kdyžpak už odejdete?)*“

Podle rezoluce Valného shromáždění OSN č. 37/30 z 23. listopadu 1982 se měly sejít „všechny přímo zainteresované strany“ ke „globálnímu řešení problému“ Východního Timoru. Indonéská vláda se uskutečnění takového plánu dlouho úspěšně bránila, nicméně koncem 80. let se začalo zdát, že i ona je ochotna na tlak mezinárodního společenství přistoupit. Dne 29. prosince 1988 vydala prohlášení, že území Východního Timoru je otevřené jako každá jiná indonéská provincie. Mauberové očekávali, že tato deklarace otevře dveře příjezdu portugalské delegace, která by přijela na Timor zjistit pravý stav věci a zahájit rozhovory o dekolonizaci. Dlouho se však nic nedělo, a když se o takové návštěvě začalo v polovině roku 1991 konkrétněji uvažovat, nastala další indonéská zastrasovací kampaň jako předehra k možnému jednání. Biskup Ximenes Belo popsal 7. září 1991 poměry slovy: „V domech se po nocích konají prohlídky. Města jsou plná agentů tajné služby Intel. Portugalci se s Timorci nebudou moci setkat, protože ti žijí v ohrožení.“ Indonéské úřady nakonec dialogu zabránily; návštěva zástupců OSN byla odložena, vstup novinářům zakázán.

Mezitím vzrušení na obou stranách vzrostlo. V noci z 27. na 28. října 1991 se Mauberové shromáždili v kostele Santo António de Motael. Až do chrámu neočekávaně vtrhli indonéští vojáci, zatkli řadu osob a zastřelili osmnáctiletého studenta *Sebastiãa Gomesa Rangela*. Shromáždění lidí v kostelích i vojenské výpady proti takovému typu srocování byly v dalších dnech stále častější. Dva týdny po prvním incidentu se tisíce Mauberů sešly na hřbitově Santa Cruz v Dili, aby vzdaly poslední poctu Sebastiãu Gomesovi. Na cestách ke hřbitovu se objevily plakáty a vlajky hnutí odporu. Proto na hřbitov zamířily také nákladní automobily s vojáky indonéské armády.

Na pokojné shromáždění zahájili vojáci onoho 12. listopadu 1991 palbu. Zděšení lidé se ukryvali za hroby a ve zmatku masově prchali. Mnoho bezbranných lidí padlo přímo na hřbitově. Cizí novináři byli zastrasováni a fackováni. Vojáci naložili mrtvolky a odvezli je do hromadných hrobů za město. Podle australského žurnalisty *Anthonyho Balmaina* bylo 15. listopadu vyvezeno asi 60–80 vězňů ve čtyřech nákladních automobilech do Bé-Mussi, kde byli postříleni. Deset svědků druhého masakru bylo pobito po dalších dvou dnech. Následujícího 18. listopadu padlo dalších sedm osob, z toho dvě malé děti. Předpokládá se, že během krvavého týdne přišlo o život asi 200 lidí, nemluvě o pozdějším věznění a mučení stovek dalších. Když se ozvaly protesty z neutrálních míst, reagoval na ně generál *Try Sutrisno* slovy: „Jsou lidé, které je potřeba vyhladit.“

Současnost

Timorská rezistence se přes všechny oběti Mauberů poněkud ztrácela v dramatických událostech spojených s pádem komunistického bloku, s válečnými dramaty na Předním východě a na Balkáně. Přesto masakr na hřbitově Santa Cruz znovu připomněl světu na počátku 90. let, jakým způsobem se postupuje proti lidu, který se chce pouze demokraticky vyjádřit k vlastní budoucnosti. Timorskou tragédií připomněl 11. ledna 1992 papež Jan Pavel II. diplomatickému sboru ve Vatikánu. Jinak se v řešení tohoto problému mnoho nepokročilo.

Jednou z příčin byla vzrůstající hospodářská síla Indonésie jako obchodního partnera Západu. Při své návštěvě poutního místa Fátima v květnu 1995 Ximenes Belo neváhal vyčíst portugalským představitelům, že nákupem indonéského zboží prostřednictvím Evropské unie podporují okupanta. Vyčísлил, že portugalský obchod s Indonésií za rok 1994 stoupl o 54 %.²⁵

Druhá příčina neúspěchu je závažnější. Timorský odboj není dodnes politicky jednotný. Proti *Národní radě mauberského odboje (Conselho Nacional da Resistência Maubere – CNRM)*, vedené následovníkem Xanany Gusmãa *Josém Ramosem Hortou* zejména na diplomatickém poli, stojí opoziční odbojové skupiny odmítající dohodnout se na jednotném postupu a programu. Představitel těchto odlišných proudů timorského odboje *Abílio*

Araújo se nesmířil se svým kolegou ani při důležitém jednání timorského odboje ve východorakouském Schlainingu ve dnech 3.–5. června 1995. Deklarace přijatá na tomto setkání však přece jen naznačila možnosti společného timorského postupu při nápravě situace, která by ovšem musela probíhat pod patronátem OSN podpořené mezinárodním společenstvím. Také na této schůzce se projevilo, že se nadstranickým politikem s neofesitelnou autoritou (a tedy s možností upokojit všechny politické směry) stal biskup *Ximenes Belo*, přijatelný pro Východotimořany všech vrstev a ideologických orientací. Jestliže Timořané „zevnitř i zvenčí“, shromáždění v Rakousku, projevíli „velkou zralost“,²⁶ je na ostatních stranách, aby přispěly k odstranění dlouholetého neuralgického místa ve světě.

Přes diplomatické naléhání portugalské strany dala Indonésie najevo, že ji z prestižních i jiných důvodů (aby nebylo opuštěním Timoru podpořeno separatistické hnutí jak na Západním Irianu, tak v Republice jižních Moluk) perspektiva demokratizace Východního Timoru nezajímá. Indonéská vláda nutila také v červenci 1995 Timořany, aby oslavovali připojení své země k Indonésii. Agentura Reuter komentovala tehdejší reakci místních lidí diplomaticky: „*Odpůrci invaze stále mlčí.*“²⁷ U příležitosti 20. výročí invaze v prosinci 1995 zato Timořané doma, v Jakartě i v zahraničí dali znovu jasně najevo, že se ani po tak dlouhé době s okupací nesmířili. Tradice portugalské koloniální minulosti, včetně kdysi důležitého jazyka za tu dobu zeslábly. Mauberové nazývají dnes svou zemi nejčastěji v jazyce tetum *Timor Loro Sa'e*. Touha po nezávislosti a odlišnosti však zůstává silná i přesto, že ve dvacetileté válce zahynula třetina mauberského lidu.

Zatím posledním veřejným projevem úcty k boji za principiální věc bylo ocenění Ximeneze Bela a Ramose Horty Nobelovou cenou za mír za rok 1996. Tato pocta má mnohem širší význam. Oceňuje trpělivou zásadovost katolické církve na Timoru i ve Vatikánu při obhajobě konzervativních hodnot (zejména svobody a spravedlnosti), na něž svět vzešlý z evropské kolébky křesťanské civilizace někdy pro okamžité zisky zapomíná. Oceňuje zásadovou politiku Portugalska, které své chyby při dekolonizaci odčinilo neustálým nastolováním timorského problému a obhajováním timorského práva na řádnou dekolonizaci. Nobelova cena za mír je však také výčitkou autoritativní politice států, které vlastnímu vzestupu bez skrupulí obětují jak cenné politické hodnoty, tak desetitisíce lidských životů. Je výčitkou mezinárodnímu společenství, že ani po dvaceti letech nedokázalo prosadit spravedlivé řešení případu, který ve své podstatě nepatří k nejkomplicovanějším. Ocenění mauberských osobností je oceněním nikoli osvobozené války, nýbrž spíše gándhiovského postupu přesvědčování světa, že by měl věnovat větší pozornost nedělitelnosti svého pokroku, civilizace a svobody. Sám výběr kandidátů na Nobelovu cenu za mír je statečný čin, který se charakteristicky zrodil ve Skandinávii, kde nad mocenskými kalkulacemi převažuje zdravý rozum.

Je poctou pro Českou republiku, že se k nominaci pohotově a pozitivně vyjádřil prezident *Václav Havel*. Právě my dobře víme, jak tragicky vážný může být „problém malého národa“ (Masaryk). V „době poevropské“ (Patočka) je svět příliš malý na to, abychom mohli východotimorskou otázku opomenout. A tak toto prezidentské stanovisko k daleké rezistenci úspěšně doplňuje jinak utilitární zahraniční politiku našeho státu.

Okupace Východního Timoru však přese všechno pokračuje jako memento, že v našem světě není zdaleka vše, co se hlásá, uskutečňováno. Quo usque tandem...?

¹ S východotimorskou problematikou mne poprvé „zevnitř“ seznámil velvyslanec fakticky neexistující Východotimorské republiky v Angole v roce 1992 krajně důvěrným způsobem, jímž chtěl vyloučit svou i mou likvidaci podobnou smrti prvního tajemníka svého zastupitelského úřadu, zastřeleného v Luandě nedlouho předtím. Otfesen realitou jsem se později snažil prolomit obecné mlčení alespoň kvalifikovaným upozorňováním na osud Mauberů při výuce na vysoké škole a také svými články *Východní Timor – dějiny zapomenuté rezistence* (Historický obzor, ročník 5, č. 9, září 1994, s. 205–209) a *Břemeno nezávislosti – dvacet let od pádu posledního koloniálního impéria* (Mezinárodní vztahy, 4/1995, s. 58–64, konkrétně o Timoru na s. 63). K mému zadostiučinění se ukázalo, že statečný odboj není zapomenut.

² Mrázek, R.: *Jihovýchodní Asie ve světové politice 1900–1975*. Praha 1980, s. 18.

- ³ Viz Panikkar, K. M.: *Asia and Western Dominance: A Survey of the Vasco da Gama Epoch of Asian History*. London 1953.
- ⁴ Viz sborník *Cartas de Dom Affonso d'Albuquerque*. Lisabon 1884. Viz též Bouvier, R.: *Albuquerque*. Paris 1932.
- ⁵ J. Bastin a R. J. Winks (vyd.) citují četné pasáže portugalských kronikářů Duarte Barbosy a Tomé Pirese vztahující se k portugalské přítomnosti v teritoriu ve sborníku *Malaysia: Selected Historical Readings*. Kuala Lumpur 1966.
- ⁶ Viz Stamberger, W.: *Dějiny kolonialismu*. Praha 1963, s. 20.
- ⁷ Viz Teixeira, M.: *The Portuguese Missions in Malacca and Singapore, 1511–1958*. 1. díl. Lisabon 1961. Viz též *Monumenta Xaveriana*. Madrid 1899–1900. Viz rovněž Cros, J. M.: *St. Francois de Xavier, sa vie et ses lettres*, I–II. Toulouse 1900.
- ⁸ Viz Subrahmanyam, S.: *The Portuguese Empire in Asia 1500–1700. A Political and Economic History*. London, New York 1993. Viz též Boyajian, J. C.: *Portuguese Trade in Asia under the Habsburgs, 1580–1640*. The John Hopkins University Press, Baltimore, London 1993.
- ⁹ Viz Veríssimo Serrão, J.: *História de Portugal*. Vol. VI: *O Despotismo Iluminado (1750–1807)*. 2. vyd., Lisabon 1990, s. 166–168.
- ¹⁰ Viz Barbedo de Magalhães, A.: *Timor Leste. Ocupação indonésia e genocídio*. Porto 1992, s. 5, 7, 9 a 33.
- ¹¹ Сров. Страны и народы. Зарубежная Азия. Юго-восточная Азия. Москва 1979, s. 255.
- ¹² Viz např. následující charakteristickou poznámku: „Unter den Europäern sind vor allem Portugiesen zu nennen, deren mit einheimischen Frauen gezeugte Nachkommen ganz in der eingeborenen Bevölkerung aufgegangen sind.“ – Buschan, G. (Hrsg.): *Die Völker Asiens, Australiens und der Südseeinseln*. Berlin, b. d., s. 752.
- ¹³ „... celá tato kolonie portugalská jest pouze nepatrná a bez významu v každé příčině.“ – Cicvárek, R.: *Holandská východní Indie*. II. díl. Praha 1929, s. 269.
- ¹⁴ Viz Jolliffe, J.: *East Timor Nationalism and Colonialism*. Brisbane 1978.
- ¹⁵ Např. Malajsie navázala diplomatické styky se SSSR už v roce 1967, v roce 1973 pak i s KLR a s VSR. Viz mj. Mrázek, R.: cit. dílo, s. 613.
- ¹⁶ Barbedo de Magalhães, A.: cit. dílo, s. 8.
- ¹⁷ Viz Thomaz, L. F.: *O Problema Político de Timor*. Braga 1975.
- ¹⁸ Viz Opl, M.: *Indonésie*. Praha 1963, s. 75.
- ¹⁹ Manifest FRETILIN uvádí G. Evans. *Eastern (Portuguese) Timor: Independence or Oppression?* Australian Union of Students, Sydney 1975.
- ²⁰ Barbedo de Magalhães, A.: cit. dílo, s. 14–15.
- ²¹ Viz Jolliffe, J.: cit. dílo, s. 92–165.
- ²² Barbedo de Magalhães, A.: cit. dílo, s. 23–24.
- ²³ Сров. Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocida. Ed. *Světové dokumenty*. Ostrava 1993.
- ²⁴ Viz Barbedo de Magalhães, A.: cit. dílo.
- ²⁵ Viz deník *Diário de Notícias*, 20. 5. 1995.
- ²⁶ Viz deník *Diário de Notícias*, 6. 6. 1995.
- ²⁷ *Deník Público*, 17. 7. 1995.